

ІНДИВІДУАЛЬНА НОРМА ЯК ОДИН ІЗ РІЗНОВИДІВ МОВНОЇ НОРМИ

Постановка проблеми. Мовна норма, яка є важливим поняттям загальної теорії мови, привертає увагу лінгвістів уже досить тривалий час. Вивчення норми як лінгвосоціологічного і конкретно-історичного «феномену» ще на початку ХХ століття започаткували представники Празького лінгвістичного гуртка, які визначили норму «як сукупність структурних засобів, регулярно уживаних певним мовним колективом» [за кн. Л. Струганець: 18, с. 6–7].

В українській лінгвістиці до певного часу бракувало наукових праць, в яких питання мовної норми розглядалося б всебічно й повно. Так, у 1967 році М. Жовтобрюх писав, що цим терміном [«мовна норма»] «користуються в усіх підручниках з фонетики, граматики, лексикології, стилістики, в словниках та посібниках з культури мови, однак досі відсутня єдність у розумінні його, а також у визначенні» [9, с. 54]. За словами науковця, «в українському мовознавстві ця проблема не порушувалася, хоч у російському і зарубіжному мовознавстві вона вже давно привернула до себе увагу дослідників» [9, с. 55]. У 70-х – 90-х роках ХХ століття з-під пера М. Жовтобрюха, А. Коваль, М. Пилинського, А. Москаленка, М. Кочергана, С. Єрмоленко, О. Муромцевої, В. Жовтобрюх, З. Франко, Д. Гринчишина, О. Сербенської та ін. [10; 11; 16; 14; 13; 8; 15; 20; 4] виходять численні наукові праці, які започаткували ґрунтовне вивчення норми в українській лінгвістиці.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасному мовознавстві поняття «норма» усталилося в такому розумінні: «*Норма мовна* – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства» [6, с. 420].

Досліджуючи мовну норму, вітчизняні мовознавці, як правило, виокремлюють такі її види: 1) загальнонародна, або норма національної мови; 2) територіальна норма, або діалектна; 3) літературна норма, або норма літературної мови [6; 19]. Поняття *норми загальнонародної мови*, що її науковці трактують як

«об'єктивно існуюче в якийсь певний період, у якомусь певному мовному колективі значення слів», включно з їх фонетичною структурою, а також «моделі словотворення й словозміни та їх реальне наповнення, моделі синтаксичних одиниць – словосполучень, речень – і їх реальне наповнення» [за кн. А. Москаленка: 14, с. 30], є ширшим, ніж поняття літературної або діалектної норми. Під *літературною нормою* мовознавці розуміють «прийняті в суспільно-мовленнєвій практиці освічених людей правила вимови звуків, наголошення слів, словотворення, будови синтаксичних конструкцій» [5, с. 47]. Як зазначає С. Єрмоленко, *діалектна норма* протиставляється літературній, через те що перша «засвоюється носіями мови стихійно, в процесі функціонування територіальних, соціальних діалектів», тоді як друга «вимагає свідомого користування мовою, культивування правильних, зразкових мовних форм» [6, с. 420]. Загальновизнаним є той факт, що літературна норма знаходиться на вищому щаблі умовної ієрархічної системи норм [18, с. 7].

Постановка завдання. На нашу думку, виокремлені українськими лінгвістами види норм потребують доповнення ще одним, четвертим видом, – індивідуальною нормою, яку виділяє знаний науковець Е. Кошеріу¹ у своїй моністичній концепції взаємозв'язку між системою, нормою та мовленням. У цій розвідці ми спробуємо аргументовано довести доцільність виокремлення індивідуальної норми, надати більш-менш точне її визначення та основні характерні ознаки.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Е. Кошеріу запропонував власну концепцію, намагаючись подолати ту «прірву» між *язиком*² (або системою) і *мовленням* (або реалізацією

---

¹ Від оригінальної румунської форми його прізвища *Coșeriu*, хоча в давніших публікаціях часто з'являлося написання *Koșeriu*.

² Термін "язик" використовуємо замість узвичаєного "мова", ідучи за С. Вакуленком, який вважає, що для правильного відтворення змісту сосюрівської тріади *langage : langue : parole* слід вживати терміни *мова : язик : мовлення*, тим самим встановивши відповідність між позначеним і позначенням [2, с. 140]. У сучасному українському мовознавстві, як зазначає науковець, існує певна невідповідність між перекладом українською мовою терміносполуки *мовна діяльність* і змістом сосюрівського терміна *langage*. Як відомо, Ф. де Сосюр трактував мовну систему ('*langue*') як «*langage* мінус *parole*» [пор.: 17, с. 100], з чого випливає, як вказує С. Вакуленко, що "*langue* і *parole* – це дві сторони однієї сутності (*langage*), нерозривно пов'язані між собою в реальності і відокремлювані одна від одної в лінгвістичній теорії для

цієї системи), яка виникла після чіткого розмежування цих лінгвістичних понять Ф. де Соссюром [див.: 12].

На початку ХХ ст. Ф. де Соссюр запропонував розглядати *язык* ("langue") як систему мовних форм, або системно-формально-міжіндивідуальне явище, якому можна протиставити асистемно-матеріально-індивідуальне *мовлення* ("parole"), що, на думку Е. Кошеріу, унаочнюється в такій схемі ³ [22, с. 239]:

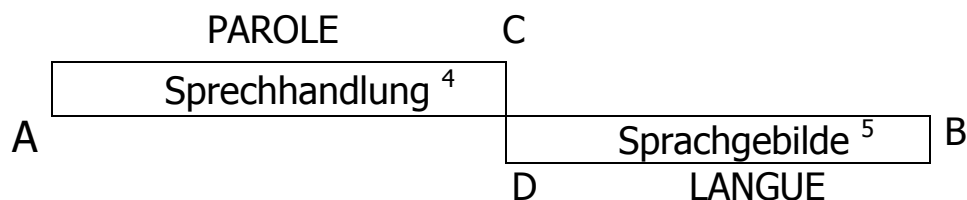

Рис. 1. Дуалістична концепція Ф. де Соссюра у тлумаченні Е. Кошеріу

Проте, як зазначає Е. Кошеріу, «не можна чітко протиставити суспільний аспект мовного буття індивідуальному, оскільки індивідуум не протиставляється суспільству, а сам до нього належить ... так само не можна строго протиставити індивідуально-конкретний аспект формальному, позаяк уже конкретне говоріння індивідуума обов'язково містить у собі формальні структури, які в ньому

оптимізації дослідницьких процедур" [2, с. 140]. Услід за Ф. де Соссюром, С. Вакуленко усвідомлює *мову* як одне ціле, що складається з двох взаємопов'язаних частин: *язика*, або "віртуальної мовної системи" й *мовлення*, або "матеріальної реалізації системи" в процесі спілкування. Він зазначає: «... адекватне розуміння цих термінів – а відтак і переклад їх іншими мовами – уможливується лише в межах тріади ..., де кожен член співвідноситься за змістом з іншими двома» [2, с. 140].

³ Наведену схему (де пряма АВ розділяє матеріальний (конкретний) і формальний (абстрактний) аспекти, тоді як пряма CD розділяє індивідуальний (суб'єктивний) та міжіндивідуальний (або соціальний) аспекти [див.: 22, с. 239]), Е. Кошеріу запропонував після детального ознайомлення з соссюрівським «Курсом загальної лінгвістики», а також із концепцією В. фон Гумбольдта й чотиричленною схемою К. Бюлера. Так, на думку останнього, замість соссюрівського протиставлення *язык* – *мовлення* слід виокремлювати чотири поняття: *мовленнєву дію*, *витвір мови*, *мовленнєвий акт* і *мовну структуру* [1, с. 48]. Наклавши соссюрівське протиставлення *langue* – *parole* на чотирикомпонентну схему, розроблену К. Бюлером, Е. Кошеріу запропонував власну схему, що, на його погляд, найточніше відбиває концепцію Ф. де Соссюра.

⁴ У перекладі цей термін звучить як «мовна діяльність».

⁵ Що в перекладі означає «мовна побудова».

актуалізуються, тобто факти мови» [22, с. 241]. У наведеній схемі (див. рис. 1) бракує мовного акту, який міг би об'єднати язык і мовлення. Тому Е. Кошеріу пропонує моністичну концепцію, сперту на єдину конкретну діяльність мовного буття, або на мовні акти окремих мовців [22, с. 241].

Введення до зазначеної схеми ще однієї абстрактної системи – системи нормативних реалізацій, або *норми*, допомагає, на думку дослідника, уникнути соссюрівської антиномії *язык – мовлення*, що наочно демонструє така схема:

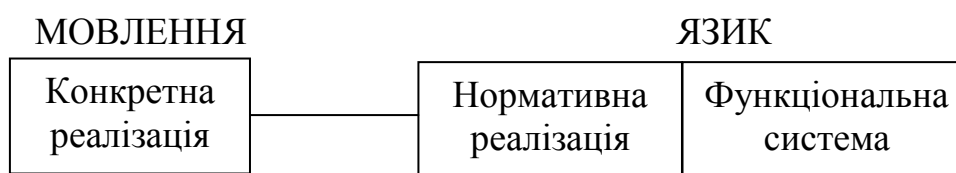

Рис. 2. Співвідношення між *мовленням* та *язиком* (за Е. Кошеріу)

Або така:

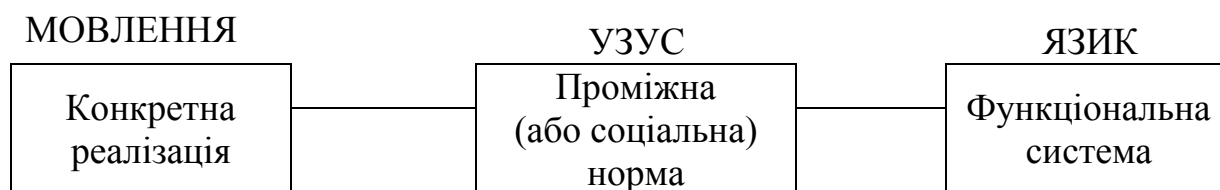

Рис. 3. Співвідношення між *мовленням*, *узусом* та *язиком* (за Е. Кошеріу)

Визначаючи *систему* як «ідеальні структури, які утворюють обов'язкові функціональні опозиції», під *нормою* Е. Кошеріу розуміє мовні «структури», що є постійними, нормативними й традиційними для певної спільноти [22, с. 249]. Як зазначає науковець, норма може змінюватися залежно від меж певної спільноти, які встановлюються на підставі традиції [22, с. 250]. «Отже, – веде далі дослідник, – одній і тій самій *системі* може відповідати ціла низка *норм*» [22, с. 250]. Окрім того, між конкретним говорінням і соціальною нормою, на думку Е. Кошеріу, може бути вставлена *індивідуальна норма*, «що являє собою абстракцію, з котрої вилучаються лише цілком виняткові та випадкові елементи говоріння, але зберігається все те, що є повторенням, постійною моделлю в мовних актах того чи того індивідуума» [22, с. 250].

На думку іншого дослідника, М. Кочергана, «мовна норма існує в будь-якому колективі, оскільки в кожному колективі є свій мовний еталон, зразок» [13, с. 302]. І далі: «Таким еталоном чи "мовним ідеалом" ... можуть бути найрізноманітніші категорії: "як у школі",

"як по радіо", "як усі", "як наші", "як пан Іван" тощо. Психологічно мовні норми є обов'язковими для всіх членів колективу, при цьому такі норми можуть не збігатися з літературними» [13, с. 302].

Цілком очевидним є той факт, що індивідуум, який, з одного боку, є членом певного мовного колективу, а з другого боку, репрезентантом діалектної (ширше – загальнонародної) і / або літературної норми, у своїй щоденній мовній практиці реалізує саме ті мовні моделі, які є постійновживаними, традиційними, або ж нормативними.

На нашу думку, поняття *індивідуальної норми* певним чином корелює з розумінням такого поняття, як «індивідуальний стиль» або «ідіолект». Усвідомлення сучасними мовознавцями останнього поняття допоможе нам зрозуміти й точніше сформулювати визначення індивідуальної норми. Так, згідно зі «Словником американської лінгвістичної термінології» Е. Хемпа, ідіолект – це «вся сукупність можливих висловлювань одного носія мови, що використовує в даний момент мову для взаємодії з іншим носієм мови» [цитата за В. Щукіним: 21, с. 77]. За «Коротким тлумачним словником лінгвістичних термінів», ідіолект – це «мовна практика окремого носія мови; сукупність формальних і стилістичних ознак, що вирізняють індивідуальну мову» [7, с. 67]. В. Волощук, услід за В. Щукіним, визначає ідіолект як «систему мовних засобів індивіда, що формується на основі засвоєння мови і розвивається в процесі життєдіяльності даного індивідуума» [3, с. 8].

Отже, на основі усвідомлення індивідуальної норми Е. Кошеріу, а також розуміння ідіолекту сучасними мовознавцями, пропонуємо власне визначення четвертого типу норми: *індивідуальна норма* – це сукупність традиційних для певного індивідуума мовних засобів, що їх постійно уживає мовець для задоволення своїх комунікативних потреб у конкретний період розвитку певного суспільства.

Індивідуальній нормі, яка є складовою кожного з різновидів мовної норми, притаманні майже такі саме характеристики, що й іншим трьом видам норм, а саме:

– індивідуальна норма формується на тлі діалектної норми, вона може еволюціонувати, вбираючи в себе норми загальнонародної та / або літературної мови;

– час від часу індивідуальна норма змінюється (оновлюється), через те що постійно виникають нові мовні одиниці й конструкції;

– вона відповідає системі й нормі мови;

- індивідуальна норма, як правило, допасовується до норм певного мовного колективу;
- вона відзначається варіантністю.

Висновок. Проаналізований матеріал дозволяє зробити висновок про те, що виокремлення індивідуальної норми є доцільним і потрібним, адже її вивчення допомагає повніше зрозуміти сутність мовної норми в цілому.

Література

1. Бюлер К. Теория языка / Карл Бюлер. – М.: Прогресс, 1993. – 501 с.
2. Вакуленко С. В. До питання про відтворення українською мовою лінгвістичної термінології Ф. де Соссюра / С. В. Вакуленко // Филологический анализ: Теория, методика, практика : [межрегион. сб. науч. стат.]. – Киев; Днепропетровск; Херсон, 1995. – Вып. 7. – С. 140–147.
3. Волощук В. І. Індивідуальний авторський стиль, ідіолект, ідіостиль: питання термінології // Філологія. Літературознавство [наук. праці]. – Видання ЧДУ ім. П. Могили, 2008. – Вип. 79, т. № 92. – С. 5–8.
4. Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. Словник-довідник з культури української мови. – Львів, 1996.
5. Дорошенко С. І. Основи культури і техніки усного мовлення : [навч. посіб.] / С. І. Дорошенко. – [2-е вид., перероб. і доп.] – Х. : ОВС, 2002. – 144 с.
6. Єрмоленко С. Я. Норма мовна / С. Я. Єрмоленко // Українська мова : [енцикл.] / [ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Вид. "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана. – 2004. – С. 420–421.
7. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
8. Єрмоленко С. Я., Дзюбишина-Мельник Н. Я. Культура української мови : [Довідник]. – К.: Либідь, 1990. – 304 с.
9. Жовтобрюх М. А. Про один теоретичний аспект культури української мови / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство : [наук.-теор. журн.]. – 1967. – № 3. – С. 53–60.
10. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. – К.: Наук. думка, 1984. – 256 с.

11. Коваль А. Слово про слово. – К.: Радянська школа, 1986. – 384 с.
12. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история / Э. Косериу // Новое в лингвистике : [сб. трудов] / [коллект. автор.] – М. : Прогресс, 1963. – Вып. 3. – С. 143–343.
13. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підруч. для вузів] / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 287 с.
14. Москаленко А. А. Нормалізація української літературної мови : [бібліограф. покаж., мат. на допом. наук. та уч. роботі] / [ред. кол.: проф. С. П. Бевзенко та ін.]. – Одеса, 1974. – 86 с.
15. Муромцева О. Г. Культура мови вчителя. Курс лекцій [навч. посіб. для вузів] / О. Г. Муромцева, В. Ф. Жовтобрюх / [за ред. О. Г. Муромцевої]. – Х. : Гриф, 1998. – 206 с.
16. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наукова думка, 1976. – 288 с.
17. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Сосюр; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
18. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. / Л. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.
19. Струганець Л. В. Культура української мови і мовна особистість учителя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Струганець. – К., 1996. – 22 с.
20. Франко З. Т. Нормалізація української мови // Культура слова. – К.: Наук. думка, 1981. – № 20. – С. 14-15.
21. Щукин В. Г. О лингвистическом содержании понятия идиолект // Лингвистика и модели речевого поведения. – Л.: Ленингр. ун-тет, 1984. – С. 76-85.
22. Coseriu E. Sistema, norma e «parola» / E. Coseriu // Studi linguistici in onore di Vittore Pisani / [a cura di G. Bolognesi et al.]. – Brescia : Paideia, 1969. – Vol. I. – P. 235–253.

